

På kanten af velfærdsstaten

Anbragte og indlagte i dansk
socialforsorg 1933-1980

Jesper Vaczy Kragh, Stine Grønbæk Jensen
og Jacob Knage Rasmussen

På kanten af velfærdsstaten

Anbragte og indlagte i
dansk socialforsorg 1933-1980

Syddansk Universitetsforlag
Svendborg Museum

© Forfatterne, Syddansk Universitetsforlag og Svendborg Museum 2015
University of Southern Denmark Studies in Scandinavian Language and
Literatures vol. 518
Sats og trykt af Specialtrykkeriet Viborg A/S
Omslag: Donald Jensen
ISBN: 978 87 7674 915 6

På kanten af velfærdsstaten er trykt med støtte fra:
Social- og indenrigsministeriet
Svendborg Museum

Mekanisk, fotografisk, elektronisk eller
anden mangfoldiggørelse af denne bog
er kun tilladt med forlagets tilladelse eller
ifølge overenskomst med Copy-Dan

Syddansk Universitetsforlag
Campusvej 55
5230 Odense M

www.universitypress.dk

Indhold

Forord	7
Indledning	9
DEL 1	21
Kapitel 1: Begyndelse	23
“Journal 5305”	33
Kapitel 2: Noget for noget	41
Kapitel 3: I besættelsens tegn	59
Kapitel 4: Over stregen	69
Kapitel 5: Særforsorgens status	85
“Når de nu vidste, jeg var en dame”	99
Kapitel 6: Udskillelse	105
Kapitel 7: Fordeling	111
Kapitel 8: Den første dag	129
“Jeg har aldrig gjort noget ulovligt!”	139
Kapitel 9: Hverdag	147
“Min barnepige, det var radioen”	166
Kapitel 10: I gråzonen	175
“Jeg hedder nr. 6”	191
Kapitel 11: Straf	201
“Den yngste patient”	215
DEL 2	223
Kapitel 12: Normalisering?	225
“Det var nærmest som på samleband”	247
Kapitel 13: Institutionslandskabet	255
“Man talte ikke med børn på Bethlehem”	268
Kapitel 14: Forandring og træghed	275
“Der var ingen, der forstod mig”	290
Kapitel 15: Himmel og helvede	297
“Jeg stjal med arme og ben”	312
Kapitel 16: Seksualitet	319

“Hvor fanden kan man sove?”	332
Kapitel 17: Sociale relationer	341
“Herre i eget hus”	361
DEL 3	369
Kapitel 18: Opbrud	371
“Skrækkelige Olfert”	393
Kapitel 19: En del af historien på godt og ondt	401
“Historien skulle dø med mig”	420
Kapitel 20: Den store løsladelse	431
”Jeg var for tørstig”	445
Kapitel 21: Opsamling og konklusion.	453
Referencer	462

Forord

Et meget stort antal danskere har været placeret uden for hjemmet i perioden 1945-1980. Alligevel har vi en begrænset viden om, hvordan livet har været som anbragt i dette tidsrum. Man kan sige, at en anbringelse uden for hjemmet også har været en anbringelse uden for historien. Således er de psykiatriske patienter praktisk talt usynlige i brede fremstillinger om danmarkshistorien; og større værker om børneforsorgens udvikling kan tælles på en hånd. Der er også mange blinde pletter i historien om de såkaldt åndssvage i Danmark. Gennem de senere år er der imidlertid kommet en større opmærksomhed på disse huller. Årsagen har især været forskellige kritiske indslag i pressen om hårdhændet behandling af udsatte grupper i denne periode. Historier om emner som tvangssterilisation, behandlingen på børnehjemmet Godhavn, det hvide snit og isolation af “antisociale” åndssvage på øde øer har været diskuteret i de danske medier.

Fra politisk hold førte det til, at satspuljepartierne i 2012 afsatte midler til et socialhistorisk projekt, der havde til “formål at bevare, dokumentere og formidle viden om svage og udsatte grupper”, som var under socialforsorg i perioden fra 1945 og frem til 1980. Projektet skulle indsamle beretninger i form af interview med mennesker, der som anbragt eller ansat havde været del af forsorgshistorien. Desuden var det et sigte med projektet at kortlægge litteratur og arkiver inden for området og udarbejde to fortegnelser for henholdsvis de trykte kilder og arkivalierne. Interviewundersøgelsen, litteraturoversigten og arkivfortegnelsen skulle dernæst danne basis for udarbejdelsen af en afsluttende, formidlingsvenlig rapport, som efterfølgende er blevet omarbejdet til denne bog.

En række mennesker har bidraget til, at målene nu er nået. En stor tak til professor Klaus Petersen, som har været del af projektgruppen, og som har bidraget med afsnit om børneforsorg. En særlig tak skal lyde til de mange, der har villet dele deres historie med os via hjemmesiden www.anbragtihistorien.dk ved enten at have skrevet, filmet eller indtalt deres beretninger om livet i socialforsorgen i perioden 1945-1980. Vi er også taknemmelige over, at så mange øjenvidner har vist os stor tillid ved at stille sig til rådighed til interview om deres liv. Både hjemmesidens historier og de mange interview er en helt essentiel del af denne bog. Mange mennesker har også bidraget til undersøgelsen ved at sende os upubliceret materiale om de anbragte og indlagtes historie og ved at overdrage os arkivalier, billedsamlinger og andet materiale, som vi har haft stort udbytte af. Vi har på denne måde fået mange helt unikke kilder mellem hæn-

derne. Ikke alle kilder bliver anvendt i bogen, men hele materialet er bevaret i arkivet på Svendborg Museum til gavn for eftertiden og andre forskere, som engang i fremtiden forhåbentlig vil blive inspireret til at dykke ned i historien om anbragte og ansatte i socialforsorgen i 1900-tallet. Der er stadig meget at tage fat på.

En note om begrebsbrug og retstavning. Da dette er en historisk undersøgelse, vil der i det følgende blive gjort brug af en række begreber og ord, som ikke længere er del af dagligsproget. I bogen anvender vi bl.a. samtidens begreber som “åndssvag”, “sindssyg” og “vanfør”, som i dag er blevet erstattet af andre betegnelser. Ord som “minusindivider”, “underlødige” og “defekte” blev også hyppigt brugt i perioden om grupper som udviklingshæmmede. I fremstillingen har vi ikke ændret sådanne vendinger – uagtet at de kan virke stødende i dag – da de er udtryk for en tankemåde, som prægede denne tid. Til gengæld har vi af hensyn til læsevenligheden foretaget nogle mindre rettelser i forhold til periodens retstavning. I tiden frem til 1948 brugtes aa i stedet for å og store bogstaver ved navneord. I citater fra perioden før 1948 har vi imidlertid valgt den nutidige stavemåde og erstattet store bogstaver med små.

Indledning

Eva Kold Dhyrbye, også kaldet Sys, kontaktede projektgruppen i december 2012 som den første. Hun havde hørt om det socialhistoriske projekt i radioavisen på P4 og fundet frem til telefonnummeret til Svendborg Museum. Hun kunne fortælle, at hun tilhørte en af de grupper af øjenvidner, som projektgruppen gerne ville have i tale. Hele sin barndom havde hun tilbragt på børnehjem, hvor hun blev anbragt i slutningen af 1940'erne. Vi aftalte, at hun skulle skrive lidt om sig selv i en mail. Derefter kontaktede vi hende igen, og vi blev enige om at lave et interview i hendes hjem.

Den 15. januar 2013 modtog hun os i sit lyse køkken. Mens hun lavede kaffe, snakkede vi lidt om løst og fast, om undersøgelsen, og hvad den skulle bruges til. Så satte vi os ved spisebordet. Diktafonen blev tændt, og Sys begyndte at fortælle om sit liv i store træk – fra hun blev født og frem til i dag.

Det var historien om en ugift mor, som ikke ville kendes ved Sys, og som i 1946 sendte hende på et spædbørnehjem. Halvandet år gammel kom hun videre til Josephine Schneiders Børnehjem i København. Det var et hjem for 20 piger i alderen 2 til 18 år, drevet af en myndig forstanderinde og to assistenter. Sys huskede de voksne som søde, men de havde også travlt, og hverdagen blev styret med stramme regler og mange pligter. Skolegangen i den lokale skole stod ikke i et dårligt lys: Hun fulgte godt med og blev ikke drillet af de andre børn. Men da hun nærmede sig konfirmationsalderen, ønskede forstanderinden, som Sys var meget nært knyttet til, at trække sig tilbage. Forstanderinden tog kontakt til Sys' mor og arrangerede et møde. De havde ikke set hinanden, siden Sys var spæd. Begivenheden vendte op og ned på mange ting. Sys blev kort tid efter ude af stand til at koncentrere sig i skolen, var oprørsk, og det endte med, at hun blev smidt ud af børnehjemmet af den nye forstanderinde. Hun måtte flytte hjem til sin mor. Moren var imidlertid blevet gift og havde fået to børn. Sys passede ikke ind i det nye familiebillede. Alt ved Sys var forkert, "og jeg måtte slet ikke tale om, at jeg havde været på børnehjem", fortæller hun. Efter et år mistrivedes hun så meget, at hun gik ud af skolen og tog en plads som husassistent. Med hjælp fra en af de familier, hun var i huset hos, fik hun langsomt fast grund under fødderne igen. Hun begyndte at uddanne sig til pædagog. Sys arbejdede siden med børn og unge. Hun tog flere efteruddannelser, har været leder af en børnehave og PPR-konsulent. Da hun var færdig

på seminariet, blev hun gift og fik to børn. Hun har i dag flere børnebørn, som hun elsker at være sammen med.

Sys' kronologiske fortælling blev suppleret ved hjælp af projektgruppens uddybende spørgsmål inden for temaer som sociale relationer, hverdagsliv, behandling, tvang og overgreb. Sidst i interviewet spurgte vi ind til betydningen af at være anbragt uden for hjemmet, og hvad hun havde gjort for at klare sig og passe på sig selv.

Sys' historie var den første af 60 livshistorier, der er blevet indsamlet blandt mennesker, som i perioden 1945 til 1980 har været anbragt uden for hjemmet. Enten som Sys på et børnehjem, eller som andre på åndssvageforsorgens anstalter, psykiatriske hospitaler, forsorgshjem og institutioner for epileptikere, døve, blinde og vanføre. Historierne giver et indblik i et område, som de færreste i dag har megen viden om: de anbragte og indlagtes historie. Erfaringerne om tiden på institution er forskellige. Beretningerne fordeler sig i et spektrum mellem livets sorteste og mest voldsomme oplevelser med historier om mord, voldtægt og tvangssterilisation til fortællinger om hverdagens tomgang, om grå rutiner eller små lyspunkter som at finde glæde ved dufte i naturen. Der er både historier om lykke og dyb fortvivlelse, men også mange, der befinder sig mellem disse yderpoler. Vores informanter er også meget forskellige steder i deres liv i dag. Nogle har arbejde, uddannelse, egen bolig, ægtefælle og børn, andre er afhængige af offentlig hjælp, lever i botilbud og har været afskåret fra uddannelse, ordinær beskæftigelse og fra at stifte en familie.

Beretninger fra mennesker, som på egen krop har oplevet 1900-tallets institutionsliv, har ikke fået meget plads i bøger om danmarkshistorien. Denne bog er således den første samlede fremstilling af dansk forsorghistorie med udgangspunkt i de anbragte og indlagtes beretninger. Bogen åbner døre ind til tidligere lukkede verdener: livet på psykiatriske hospitaler, åndssvageforsorgens anstalter, hjem for børn og unge samt en række andre specialiserede institutioner, som på godt og ondt dannede rammen for de mennesker, der af forskellige grunde ikke kunne rummes i det danske normalsamfund. Efterfølgende har deres erfaringer og oplevelser heller ikke passet ind i den større historie om velfærdsstatens udvikling. I litteraturen har der været fokus på velfærdsstatens centrale aktører, hjælpeordningerne og de øgede muligheder for svage grupper i befolkningen.¹ I en bredere offentlighed har den positive historie været dominerende, og som det er blevet bemærket, er det først og fremmest "velfærdsstaten, som danskerne bryster sig af i forhold til udlandet".² Lighed og demokratiske rettigheder bliver ofte fremhævet som særligt karakteristisk for udviklingen i Danmark. Men når man – som i denne bog – ser samlet på dansk socialforsorg i perioden 1933-1980, tegner der sig på flere punkter et andet billede. Som det vil fremgå i de følgende kapitler, var Danmark rent faktisk et foregangsland, når det drejede sig om vidtgående ind-

greb over for udsatte grupper. Nye love blev indført i denne tid og fik afgørende betydning i forhold til gruppernes ret til at gifte sig, sætte børn i verden, arbejde, bosætte sig og leve frit i samfundet. Stemmeret og valgbarhed var frataget de fleste af grupperne i en meget lang periode af historien. Ligeledes blev indgreb som kastration, sterilisation og lobotomi (det hvide snit) udført i et omfang, som det er vanskeligt at finde et sidestykke til i andre lande. Disse forskellige initiativer berørte samtidig ikke kun “etniske danskere”, men også grønlandere og færinger, der begge er om end mere usynlige end andre anbragte i værker om den danske velfærdsstats historie.³ At der bl.a. foregik – og stadig foregår – en eksport af for-sorgspatienter fra Grønland til Danmark er således blevet forbigået i tavshed. En vigtig præmis i denne bog er ikke at lukke øjnene for de radikale tiltags eksistens og at huske på, at den nordligste del af danmarkskortet ikke sluttede ved spidsen af Skagen Odde.

Men bogen vil samtidig have fokus på, at der foregik en stor udvikling i perioden. I løbet af tidsrummet 1933-1980 forsvandt en række af de særlove, som var blevet indført ved periodens begyndelse. Nye tanker vandt frem, og danmarkshistorien ændrede sig fundamentalt på nogle få årtier. På mange måder foregik der en mental revolution, hvor nye ideer om seksualitet, opdragelse, afvigelse, menneskerettigheder, ytringsfrihed og demokrati slog igennem. Dette berørte efterhånden også de mennesker, der befandt sig bag institutionernes mure. Deres liv så i mange tilfælde anderledes ud i 1980 – sammenlignet med tiden nogle få årtier før. Bogen handler således ikke kun om ofre, men også om mennesker, der har formået at få en tilværelse på trods af alle ods. Selvom man ikke ligefrem kan sige, at de tilhører sejrher-terne, vil de alligevel være med til at skrive historien. De befinder sig i blandt os i dag, og en del af dem vil fortælle deres historie i denne bog.

Fremgangsmåde

Selvom vi mere eller mindre har fulgt den samme fremgangsmåde og spørgeguide under alle interviewene, har vi også forsøgt at tilpasse formen til den enkelte ved at understøtte interviewene på forskellige måder. Flere af informanterne har været anbragt på forskellige institutioner gennem livet, og vi har derfor som regel tegnet et kort over anbringelsessteder og centrale milepæle, som vi har brugt til at forankre minder i tid og sted. Fotografier og genstande er også blevet anvendt under interviewet. Med interviewpersoner, som bor i nærheden af deres gamle institution, er vi kørt derud og har sammen med dem gået en tur i området. Vi har også besøgt museer og samlinger på nogle af de tidligere åndssvageanstalter og sindssygehospitaller. Gåture og museumsbesøg kan ligesom fotografier åbne for supplerende erindringer, som er mere kropsbårne, sansemættede, eller som er knyttet til personer, steder eller genstande.

Alle informanter har haft mulighed for at have en støtteperson med under interviewet. For mennesker med kommunikative eller kognitive funktionsnedsættelser er støttepersoner med et indgående kendskab til interviewpersonen blevet brugt som tolke, medfortællere og hjælpere i forhold til interviewets gennemførelse.

For at sikre, at ingen følte sig presset til at deltage, har vi ikke taget direkte kontakt til informanterne. Vi har udarbejdet en folder og orienteret gennem nyhedsmedier, interesseorganisationer, museer og samlinger om muligheden for at bidrage til undersøgelsen. For også at nå ud til mennesker, som ikke selv har mulighed for at tage kontakt, har vi henvendt os til ledere af væresteder og kommunale bo- og støttetilbud for mennesker med udviklingshæmning eller psykiske lidelser.

Vi har også indsamlet beretninger fra medarbejdere i socialforsorgen og lavet 14 fortælle dage. Fortælle dagene er blevet afholdt i et samarbejde med museer på de psykiatriske hospitaler og tidligere åndssvageanstalter, med Socialpædagogerne seniorsektioner og med et forsorghjem. Fælles for arrangementerne er, at der er blevet talt om indtryk fra den første dag, hverdagens rutiner og om udviklingen i perioden. På fortælle dagene har deltagerne typisk inspireret hinanden med deres erindringer, og deres indbyrdes drøftelser har givet indblik i mønstre og variationer i synsvinkler og vurderinger af fortiden.

Under arbejdet med emnet oprettede vi hjemmesiden www.anbragtilhistorien.dk, således at en større gruppe mennesker såsom tidligere anbragte, ansatte og pårørende kunne få mulighed for at fortælle deres historie. På hjemmesiden kan man skrive sine erindringer direkte ind eller vedhæfte tekst, billeder og filmklip. For personer, der ikke er fortrolige med internettet, har der også været mulighed for at indtale historien på en telefonsvarer eller sende en fortælling med brev. I Vejle har medarbejdere fra kommunens støttetilbud arbejdet med borgernes livshistorier og hjulpet udviklingshæmmede i at bruge hjemmesiden. Fortællingerne er løbende blevet offentliggjort, og der er ved projektets afslutning blevet indsendt 139 fortællinger.

Interview og indsendte beretninger til hjemmesiden er samtidig blevet suppleret med arkivmateriale fra perioden. Vi har i denne forbindelse draget fordel af de unikke arkiver, som findes i Danmark fra det meste af socialforsorgen. Meget store samlinger af arkivalier især fra åndssvageforsorgen, men også fra psykiatrien, arbejdsanstalter, blindeforsorg m.m. er blevet bevaret i kommunale og statslige arkiver.⁴ På et internationalt plan, hvor mange af sådanne samlinger enten er gået tabt, ikke er blevet indsamlet eller er utilgængelige på grund af rigorøse regler om beskyttelse af private oplysninger, er de danske arkiver enestående. En særskilt arkivundersøgelse er i begyndelsen af projektperioden blevet udført af arkivar Peter Fransen fra Statens Arkiver.⁵ I forbindelse med projektet har vi fået adgang til en lang række arkiver hos Rigsarkivet, landsar-

kiverne, stadsarkiverne samt forskellige private samlinger. Kun mindre studier af dette meget store materiale har kunnet foretages i løbet af projektets tidsperiode. Vi har med samtykke fra vores informanter søgt om adgang til deres journaler for at supplere oplysningerne fra vores interview. Samtidig har vi anvendt arkivalier til udvalgte tematiske områder samt særlige emner, som har været overset eller svagt belyst i den eksisterende historiske litteratur. Arbejdet med arkivalierne berører dog kun toppen af isbjerget, ligesom der i dansk historieforskning generelt kun er benyttet en meget lille del af det enorme arkivmateriale.

Vi har også udført en omfattende litteraturundersøgelse for at kortlægge forskellige typer af trykte kilder og den historiske forskning inden for området. Der er blevet søgt efter historisk litteratur i form af bøger, artikler, interview, specialeafhandlinger m.m. Desuden er centrale samtidige kilder som f.eks. betænkninger, cirkulærer og lovsamlinger blevet registreret af informationsmedarbejder Susanne Lindow fra Det Kongelige Bibliotek.⁶ Litteraturundersøgelsen er blevet anvendt til at lokalisere centrale tekster og skabe et overblik over den eksisterende viden inden for området. I forhold til det store felt, som et socialhistorisk projekt om perioden 1933 til 1980 udgør, har vi desuden anvendt indsigten fra litteraturfortegnelsen til at foretage forskellige emnemæssige afgrænsninger af, hvad der på baggrund af litteraturen og tidsrammen er muligt at beskrive i bogen.

Afgrænsninger

En beskrivelse af udsatte gruppers historie omfatter en lang række emneområder og forsgsgrene, og store værker kunne skrives om blot et enkelt af disse områder som eksempelvis døveforsorgens historie. I prioriteringen af stoffet har vi lagt vægt på historien om institutionerne, som blev oprettet til bestemte grupper af børn, unge og voksne. Institutionerne var på forskellig vis rammen for hovedparten af de udsatte grupper i perioden. Vi har samtidig fokuseret på den stadig større rolle, som staten fik i denne proces. Helt centralt i denne forbindelse var socialreformen i 1933, hvor staten, som paragraf 66 i loven bekendtgjorde, overtog: "forsorgen for opdragelse, underhold, forsørgelse, kur og pleje for sindssyge, åndssvage, epileptikere, vanføre, lemlæstede, talelidende, blinde og døvstumme". Reformen omfattede desuden klienter under børneforsorgen og arbejdsanstalterne. Alle disse grupper havde deres egne institutioner og administration. For at skabe en forståelse for udviklingen i perioden efter 2. Verdenskrig har vi derfor trukket trådene tilbage til socialreformen. Vi har samtidig prioriteret beskrivelsen af de tre største områder: børneforsorgen, psykiatrien og åndssvageforsorgen, som samtidig var indbyrdes forskellige i deres opbygning og administration. Særfor sorgens øvrige grupper beskrives i mindre afsnit i bogen. Vi har derudover valgt et bredt fokus på samtlige anbragte på institutionerne og har ikke skelet til,

om de alle repræsenterer udsatte eller svage grupper. På dette punkt er der både interne forskelle mellem eksempelvis psykiatriske patienter, der kunne have lettere eller svære lidelser og vidt forskellig erhvervs- og uddannelsesmæssig baggrund, og forskelle mellem grupperne, hvor den sociale status hos eksempelvis døve og klienter fra arbejdsanstalterne langt fra var den samme. Af hensyn til omfang har vi heller ikke taget alle grupper med og bl.a. udeladt de indsatte under kriminalforsorgen. Ligeledes er vi ikke gået i dybden med de private plejeordninger, som bl.a. fandtes i forsorgsgrene som børneforsorg, åndssvageforsorg og psykiatri (såkaldt familiepleje). En del af baggrunden for fravalget er især manglende studier af dette område i den eksisterende litteratur om emnet. Den private plejes historie mangler endnu at blive skrevet.

Den eksisterende litteratur

I 1996 noterede historikeren John T. Lauridsen i sin oversigt over marginalgrupperforskning i Danmark 1500 til 1950, at den historiske litteratur om emnet på mange måder var mangelfuld. Selvom der var udkommet værker om dansk socialhistorie, var det dominerende perspektiv i disse bøger statshistorien med fokus på beslutningstagerne: “De grupper i samfundet, der på den ene eller anden måde kom i konflikt med herskende forhold og normer eller ikke umiddelbart kunne indrette sig efter den herskende sociale orden, får vi kun lidt eller intet at vide om”. På universiteterne havde socialhistorien samtidig “ringe vilkår” og stod i skyggen af historien om dansk politik og udenrigspolitik på aktørniveau; socialhistoriske disputater var stort set fraværende, konstaterede Lauridsen.⁷

I årene, der er gået efter udgivelsen af John T. Lauridsens oversigt, har dette billede kun i nogen grad ændret sig. Marginaliserede eller udsatte grupper omtales indimellem i afsnit i brede værker om skolehistorie, medicinhistorie, forvaltningshistorie og velfærdsstatshistorie, men fokus ligger overvejende på politikerne, eksperterne og administratorernes overvejelser og handlinger.⁸ Selvom der internationalt har været større opmærksomhed på eksempelvis de psykiatriske patienters historie, er der endnu ikke skrevet et omfattende dansk faghistorisk værk med hovedfokus på de anbragtes synsvinkler i perioden 1945-1980.⁹ En enkelt antologi om “historiens marginale eksistenser” udkom i 2005, men de mere omfattende bidrag i form af monografier, doktordisputater og ph.d.-afhandlinger er fåtallige sammenlignet med andre historiske specialer, og de fordeler sig samtidig ujævnt mellem de forskellige områder af socialforsorgen.¹⁰

Den største del af den danske litteratur om marginaliserede eller udsatte grupper har omhandlet de åndssvage eller udviklingshæmmedes historie. Især Birgit Kirkebæk har kastet lys over området med en række udførlige bøger om både institutionshistorie, forældreorganisationer og teorier om åndssvage i 1800-tallet og 1900-tallet samt et meget stort antal artikler om et bredere emneområde.

Kirkebæks arbejde er blevet suppleret af en mindre gruppe af forskere, der har foretaget større kildestudier af særlige aspekter som tvangssterilisation samt institutionshistorier om udvalgte anstalter som Gl. Bakkehus og Åndssvageanstalten i Ribe. Studierne inden for området har resulteret i tre doktordisputater og et par ph.d.-afhandlinger.¹¹

Sammenlignet med åndssvageforsorgen fylder psykiatrihistorien noget mindre, og området er først i de senere år blevet udforsket i større historiske fremstillinger. Før 1990'erne var historieskrivningen især præget af lægelige indgangsvinkler og som modspil hertil en kritisk tradition med baggrund i 1970'erne og 1980'ernes antipsykiatri.¹² Disse to synsvinkler blev i slutningen af 1990'erne suppleret af nye studier og herunder forskellige ph.d.-projekter om emner som psykiatriens organisation, institutionalisering, behandlingsmetoder og bestemte diagnosers udvikling. Den nye forskning har også ført til bogudgivelser om hospitalspsykiatriens udvikling og om særlige emner som det hvide snit.¹³

Et større fokus på børneforsorgens historie er også kommet i de seneste år, hvor der er blevet publiceret brede værker, der beskriver emnet i forbindelse med socialpædagogikken og velfærdsstatens historie med fokus på udviklingen af lovgivningen, institutionerne og anbringelserne af børn og unge. Enkelte ph.d.-afhandlinger om emnet er også blevet udgivet.¹⁴ Forskningen i anbragte børns historie har også ført til den første større danske undersøgelse af klagesager fra tidligere børnehjemsbørn fra institutionen Godhavn. I forbindelse med undersøgelsen blev 99 tidligere anbragte fra 19 forskellige børnehjem interviewet om deres oplevelser af overgreb.¹⁵ Generelt er børneforsorgen dog i høj grad blevet overskygget af skolehistorien, som har været genstand for betydelig mere forskning.

Af de øvrige grene af særfor sorgen har historien om blinde tiltrukket sig mest interesse blandt historikere, hvilket har ført til afhandlinger, forskningsprojekter samt bøger fra medlemmer af Blindehistorisk Selskab.¹⁶ En noget mindre omfattende litteratur findes om døves historie, hvor området primært er belyst gennem Døvehistorisk Selskabs forskellige publikationer, og om forsorgen for epileptikere, som især er blevet beskrevet i skrifter fra Kolonien Filadelfias museum.¹⁷ Historikeren Harald Jørgensen gjorde en tidlig indsats for at skildre vanføreforsorgen og arbejdsanstalternes historie, men en del af Jørgensens bidrag til emnet har dog karakter af jubilæumsskrifter med en begrænset analyserende tilgangsvinkel. Efterfølgende har der kun været få projekter, der har fulgt op på Jørgensens tidlige forskning, og især vanføreforsorgen er meget sparsomt beskrevet.¹⁸

Ud over forskningsbaserede bøger og afhandlinger findes et stort antal artikler i *Handicaphistorisk Tidsskrift*, hvor de fleste af særfor sorgens områder er omtalt, ofte med temanumre om de enkelte grene af forsorgen.¹⁹ I andre tidsskrifter som *Bibliotek for Læger* og *Social Kritik* er der også publiceret artikler om handicaphistorie og psykiatrihistorie, men det er karakteristisk, at de brede faghistoriske tidsskrif-

ter som *Historisk Tidsskrift* indeholder stort set intet om disse områder af historien.²⁰ Kort sagt er historien om udsatte grupper forbeholdt forholdsvis snævre specialtidsskrifter, mens emnet kun har haft en perifer rolle i de brede historiske tidsskrifter.

Overordnet set fordeler litteraturen om handicaphistorie, psykiatrihistorie og forsorgshistorie sig i tre forskellige hovedtyper af fremstillinger, der hver især har fokus på forskellige aktører i historien. Den første omfatter en række brede værker om dansk socialhistorie, forvaltningshistorie og velfærdsstatshistorie med fokus på de politiske aktører, periodens lovgivning og sociale sikkerhedsordninger. Herunder kommer også en omfangsrig biografisk litteratur om politiske nøglepersoner fra perioden og deres indsats i forhold til den socialpolitiske udvikling.²¹

Dernæst findes en stor mængde litteratur om udvalgte institutioner inden for børneforsorgen, psykiatrien og andre forsorgsgrene. De fleste af disse fremstillinger har karakter af jubilæumsskrifter, der sjældent indeholder egentlige analyser af historien eller kritiske vinkler på denne. Bøgerne er som regel skrevet af tidligere medarbejdere på institutionerne og beskriver centrale begivenheder, behandlingsmæssige fremskridt og de ansattes oplevelser og erindringer.²² Til institutionshistorien hører også en biografisk litteratur, ofte skrevet af overlæger, sygeplejersker og plejere fra bestemte institutioner.²³ Et antal kildebase-rede studier med mere kritiske perspektiver er desuden blevet udgivet om institutionshistorien, især om udvalgte anstalter inden for åndssvageforsorgen.²⁴

Den sidste hovedtype af fremstillinger omhandler de anbragte eller indlagtes historie. Antallet af bøger og artikler varierer alt efter forsorgsgren, hvor den største del af litteraturen har beskrevet anbragte i åndssvageforsorgen. Disse historier er især blevet samlet i interviewbøger, små biografier eller selvbiografier.²⁵ Bøgerne er af varierende kvalitet og indeholder sjældent oplysninger om, hvordan de forskellige interview er foretaget, udvælgelsesprocessen og redigering af teksterne m.m. Den biografiske litteratur om især åndssvageforsorgen er centreret om stærke personligheder, der formåede at gøre oprør mod periodens institutionsliv. Større studier af de anbragtes livshistorier er der ikke eksempler på i den eksisterende danske litteratur.

I en dansk sammenhæng har der generelt ikke været en stor tradition for at indsamle og anvende erindringer i historieskrivningen.²⁶ Men i forskningssammenhænge har sådanne studier siden begyndelsen af 1980'erne været et voksende historisk felt på internationalt plan inden for den historiske fagdisciplin Oral History. Ikke mindst er tilgangen blevet brugt til at skrive udsatte gruppers historie eller "historie fra nedenunder", hvor der sættes fokus på de personlige erfaringer, der ofte ignoreres i historieskrivningen.²⁷ Den tværvidevidenskabelige forskning inden for Disability Studies har samtidig været med til at skabe øget fokus på interview som en metode til at få viden om grupper som udviklingshæmmede, der ikke selv har

efterladt så mange skriftlige kilder til at belyse deres historie.²⁸ Fremgangsmåden er også blevet brugt til andre grupper som stofmisbrugere, hjemløse og psykiatriske patienter.²⁹

Bogens struktur

I bogen har vi arbejdet ud fra litteraturens tre beskrivelsesniveauer med henholdsvis et statsligt niveau med fokus på de politiske aktører og de centrale betænkninger og love, som fik betydning for socialforsorgens udvikling. Dernæst et institutionsniveau med udgangspunkt i de professionelle gruppers historier i form af læger, socialarbejdere, pædagoger, plejere m.fl., der havde den daglige kontakt med de anbragte og indlagte. Og endelig et individniveau, som omfatter klienterne, patienterne og andre anbragtes synsvinkler.

Sammen med de tre beskrivelsesniveauer opererer bogen med en opdeling i perioder. Et centralt aspekt i analysen er, at der foregik en udvikling i tidsrummet fra 1933 til 1980, hvor forholdene for særforsorgens grupper ændrede sig markant. Selvom alle forandringer ikke skete helt synkront på tværs af de forskellige institutioner og grupper, kan der i store træk udskilles tre hovedperioder, som blev markeret af lovgivningsmæssige ændringer, der samtidig havde baggrund i diskussioner i offentligheden om socialforsorgen og interne problemer på institutionerne. Desuden er de tre hovedperioder karakteriseret ved ændringer i synet på behandlingen og plejen samt rammerne for denne. I korte træk fordeler perioderne sig på følgende måde:

En første periode fra 1933 til 1957 præget af ideer om, at udsatte grupper kunne behandles eller opdrages på store institutioner, der ofte var ledet af læger eller havde lægeligt tilsyn.³⁰ En behandlingsindsats, som navnlig i psykiatrien og åndssvageforsorgen var domineret af medicinske/somatiske metoder og herunder indgreb som lobotomi (det hvide snit), sterilisation og kastration, der alle i dette tidsrum havde deres største udbredelse. Mod periodens slutning ses ændringer på baggrund af offentlig kritik, som bl.a. mandede ud i nye love for børneforsorgen (1958), åndssvageforsorgen (1959) og Betænkningen vedrørende Statens Sindssygevæsen (1956) og arbejdsanstalterne (1959). De nye love udstak retningslinjerne for områderne.³¹

En efterfølgende periode fra 1958 til 1967 præget af holdningsmæssige skift, hvor ideer om normalisering, ligestilling og menneskerettigheder gør sig noget mere gældende. Faggrupper som pædagoger, socialarbejdere, psykologer m.fl. opnår mere indflydelse i børneforsorgen, åndssvageforsorgen og psykiatrien, hvor undervisning, psykoterapi og psykologiske tests får en større rolle end tidligere. En stor del af behandlingen foregår dog stadig på store institutioner eller anstalter, hvor lobotomi, sterilisation og kastration fortsat anvendes, men nu kun i

mindre omfang. Mod periodens slutning ses yderligere fokus på udsatte gruppers rettigheder med revisioner af love og cirkulærer om bl.a. sterilisation, legemlig revselse og censur.

En sidste periode fra 1968 og frem mod 1980, præget af ny kritik af åndssvageforsorg, psykiatri og børneforsorg, og hvor ideer om demokratisering, bofællesskaber og behandling i lokalsamfundet vinder frem og fører til et opgør med – og begyndende afvikling af – de store institutioner. Terapeutisk ændring mod flerfaglig, lægelig, pædagogisk, social og psykologisk behandling samt kritik af tidligere behandlingsmetoder som kastration og lobotomi/psykokirurgi, der udfases. Mod periodens slutning opnår udsatte grupper yderligere rettigheder, og nye lovgivningsmæssige ændringer indføres, bl.a. bistandsloven (1976), psykiatriens overgang fra stat til amter (1976) og udlægningen af åndssvageforsorgen (1980).

Ud over at tage udgangspunkt i tre beskrivelsesniveauer og tre perioder har vi arbejdet med en række temaer, som er centrale i de flestes fortællinger om anbringelser uden for hjemmet. Under interviewene har vi fokuseret på de brede temaer: Anbringelse, hverdagsliv, behandling, sociale relationer, tvang, straf og det videre liv.³² Efterfølgende har vi udvalgt nogle mere afgrænsede temaer. For at undgå gentagelser i bogen gennemgår vi ikke temaerne slavisk inden for hver periode og forsgsgren. Vi udfolder i stedet hvert tema i tilknytning til den periode og forsgsgren, hvor vi ud fra de indsamlede fortællinger og den øvrige empiri finder, at det giver mest mening. Afslutningsvis perspektiverer vi i hvert kapitel til andre forsgsgrene, hvor temaet også spiller en rolle. Formålet med de tematiske kapitler er at vise spændvidden i tidligere anbragtes erfaringer, men også, hvor det er muligt, at pege på mønstre.

Samtidig gengiver vi 15 livshistorier i en længere, sammenhængende form. I udvælgelsen af fortællingerne har vi forsøgt at dække forskellige forsgsgrene og forskellige perioder, ligesom vi har ønsket at lade personer, som i dag er i vidt forskellige livssituationer, komme til orde. Formålet med livshistorierne er at vise, hvordan periodens socialpolitiske og professionelle strategier og tilgange har sat rammen om det enkelte menneskes levede liv, men i lige så høj grad, hvordan forskellige mennesker på vidt forskellige måder har oplevet vilkårene og handlet i forhold til dem. I bogen vil de forskellige livshistorier indgå som selvstændige afsnit mellem kapitlerne. Bogens livshistorier repræsenterer et mindre udsnit af de samlede interview. På projektets hjemmeside www.anbragtihistorien.dk vil der kunne findes eksempler med længere og mere udfoldede historier. På siden findes også en udførlig redegørelse for de metodiske overvejelser vedrørende interviewene.³³

I anvendelsen af erindringer er det en vigtig præmis, at der ikke er tale om en nøjagtig gengivelse af virkeligheden. To mennesker, der har været anbragt på den

samme institution i den samme periode kan meget vel fortælle to vidt forskellige historier. Fortællinger om fortiden afspejler den enkeltes oplevelser i situationen. Men de baserer sig også på et tilbageblik, hvor synet på det forgangne bl.a. præges af, hvad der er sket i mellemtiden, og hvor man står i livet i dag, ligesom nutidens værdier, diskurser og dominerende fortællinger sætter sine aftryk.³⁴

Det er også vigtigt at understrege, at de personer, vi har interviewet, ikke taler på vegne af alle de mennesker, som har været anbragt i perioden 1945-80. Flere, som har taget kontakt og bidraget med deres historie, har givet udtryk for, at det har været en overvindelse at ringe om et interview. Projektets ramme og valgte fremgangsmåde har formentlig givet en overvægt af fortællinger fra mennesker, som har ressourcer til at tage kontakt og fortælle åbent om ofte svære erfaringer. Mennesker, som ikke tror, deres historie er værd at fortælle, ikke magter at rippe op i smertefulde erindringer, eller som måske er blevet sorteret fra af de medarbejdere på væresteder og bo- og støttetilbud, som vi har bedt om at formidle en kontakt, er givetvis kun begrænset repræsenteret i indsamlingen. Ligeledes har fremgangsmåden formentlig givet en overvægt af personer, for hvem anbringelsen uden for hjemmet fylder meget i livsforløbet og selvforståelsen på enten godt eller ondt.³⁵

I anvendelsen af erindringerne er det således ikke vores hensigt at finde bevisførelse for, hvad der skete helt præcist eller at konkludere: Sådan var det at være anbragt og indlagt! Erindringerne kan derimod nuancere den historie om vilkårene, som fortælles gennem de skriftlige kilder, ligesom de kan bidrage til en større indsigt i, hvordan forskellige mennesker har oplevet disse vilkår, handlet i forhold til dem og tillagt dem mening. Samtidig giver fortællingerne en mulighed for at få en anden form for historisk forståelse, som kommer gennem indlevelse i andre menneskers liv og erfaringer.

Bogen er opdelt i tre dele, hvor første del behandler perioden 1933-1957. I det indledende kapitel skildres kort institutionernes opståen og udvikling frem til socialreformen i 1933. Det efterfølgende kapitel omhandler tiden med socialreformen i 1933, og hvad denne kom til at betyde for særfor sorgen, børnefor sorgen og arbejdsanstalterne. Dernæst fokuseres der på en række særlove for grupper som åndssvage, psykiatriske patienter og subsistensløse. Det beskrives, hvordan Danmark var et foregangsland i forhold til internering og indgreb som sterilisation og kastration. Dernæst følger tre kapitler om stat, offentlighed og socialforsorg i perioden 1945-1957. Kapitlerne belyser periodens centrale politiske tiltag, opfattelser af udsatte grupper, og hvordan disse blev diskuteret i offentligheden.

Kapitel 6 og 7 omhandler institutionerne i perioden 1933-1957. Med fokus på børnefor sorgen, psykiatrien og åndssvagefor sorgen undersøges ideerne bag institutionerne og deres forskellige fordelingsystemer. Ved hjælp af kvantitative oplysninger beskrives efterfølgende, hvilke grupper af anbragte og indlagte der

befandt sig på institutionerne i perioden. Kapitel 8 drejer sig om personalets oplevelser af institutionerne og de anbragte og indlagte.

De følgende tre tematiske kapitler i bogens første del analyserer de anbragtes fortællinger om livet på institutionerne. Kapitel 9 handler om hverdagslivet under børneforsorgen i perioden 1945-1957, mens kapitel 10 og 11 undersøger spørgsmålet om retssikkerhed og fejlanbringelser i åndssvageforsorgen samt oplevelser af og reaktioner på straf i børneforsorgen.

Bogens anden del om tiden 1958-1967 har indledningsvis fokus på de administrative og lovgivningsmæssige ændringer, som indtraf i bl.a. børneforsorgen, psykiatrien og åndssvageforsorgen i periodens begyndelse. Kapitel 12 skildrer de nye ideer om behandling, opdragelse og pleje af børn, unge og voksne i socialforsorgen, tanker, der især blev båret frem af kritiske forældreorganisationer og enkeltpersoner, som stillede spørgsmålstejn ved periodens særlove og behandlingen af de anbragte.

I de efterfølgende kapitler 13 og 14 undersøges det, hvorvidt ideerne om ændringer forplantede sig på institutionsniveau i tidsrummet 1958-1967. Med udgangspunkt i kapitel 6 og 7 fra første del belyser kapitlerne de kvantitative ændringer, samt hvordan medarbejdere på institutionerne opfattede periodens socialforsorg.

Temakapitlerne 15, 16 og 17 tager udgangspunkt i de anbragtes erfaringer. Kapitel 15 handler om erfaringer med behandling inden for psykiatrien. Kapitel 16 beskriver, hvordan tidligere anbragte under åndssvageforsorgen har oplevet kontrollen med seksualitet, mens de sociale relationer under børneforsorgen undersøges i kapitel 17.

Bogens tredje og afsluttende del følger den nye kritik, som mødte socialforsorgen i perioden omkring 1968. Flere af de forskellige særlove for udsatte grupper blev afviklet i denne periode, der også indvarslede en ny tid, hvor de store institutioner skulle afvikles til fordel for mindre boformer i lokalsamfundet. Kapitel 18 følger de nye sociale reformer og ændrede holdninger i offentligheden, mens oplevelser af perioden blandt ansatte i socialforsorgen beskrives i kapitel 19. I kapitel 20 belyses de anbragte og indlagtes erfaringer med skiftet fra livet på de store institutioner til et selvstændigt liv, og anbringelsens følger for det videre livsforløb.

Bogen munder derefter ud i en opsamling og konklusioner, hvor hovedlinjerne i udviklingen fra de tre perioder diskuteres.